

Inkat ja Amazonia - eli uusia löytöjä ja rahanpuutetta

Ari Siiriäinen

Amazoniassa ja Andien itärinteillä tekemämme tutkimukset ovat mahdollistaneet selkeän mallin laatimisen Inkavaltakunnan itärajan rajapuolustuksesta ja inkojen Amazonian politiikasta. Malli antaa uutta ulottuvuutta tietämyksemme latinalaisen Amerikan varhaisesta valtiomuodostuksesta ja valtiohistoriasta. Tutkimustemme yhteydessä löysimme myös aiemmin tutkimattoman inkalinnoituksen. Varojen puutteessa emme ole pystyneet löytöämme tarkemmin tutkimaan. Nyt kun olemme antaneet paikasta alustavia raportteja, on todennäköistä, äveriäämmät tutkijaryhmät napsivat hedelmät nenämme alta - elleivät sitten satunnaiset seikkailijat ja "elämysmatkailijat" tuhoa jo muutenkin huonokuntoisen muinaisjäännöksen lopullisesti.

Suomella on pitkä, joskin ohut traditio Etelä-Amerikan arkeologian alalla. Uranuurtaja oli Erland Nordenskiöld, jonka saavutuksista osakunnan voimme ottaa sillä perusteella, että hän oli suomalaissyntyisen Adolf Erik Nordenskiöldin - Koillisväylän löytäjän - poika, vaikka olikin Ruotsin kansalainen ja teki elämäntyönsä ruotsalaisena. Erland Nordenskiöld teki arkeologiset ja etnografiset tutkimuksensa Boliviassa ja Perussa viime vuosisadan ensimmäisillä vuosikymmenillä (Lindberg 1996, Siiriäinen 1998). Hänen jälkeensä Etelä-Amerikkaa jäi tutkimaan Rafael Karsten, sosiologi, antropologi ja poliologi; hän teki kenttätutkimuksia Ecuadorin Amazoniassa samoihin aikoihin kuin Nordenskiöld, mutta hänen ajan kestävimmäksi työksensä jäi 1930-luvun lopulla julkaistu *Inkariket och dess kultur*, joka viidelle kielelle käännettynä muodostaa vieläkin merkittävän ja useasti siteeratun analyysin inkavaltakunnan historiasta, organisaatioista ja kulttuurista (Karsten 1938).

Toisen maailmansodan jälkeen traditio katkesi - ellei oteta huomioon geologi Väinö Auerin Tulimaassa jo 1920-luvun lopulla alkamia ja vielä 1950-luvulla jatkamia tutkimuksia, jotka kohdistuivat geologiaan ja kasvillisuushistoriaan, mutta joiden tuloksena Turun yliopistossa on pieni arkeologinen kokoelma. Vasta 1980-luvun lopulla arkeologi ja historioitsija Martti Pärssinen - tätä nykyä Helsingin yliopiston latinalaisen Amerikan tutkimuksen professori - keskittyi Andien tutkimukseen. Hänen ja allekirjoittaneen yhä jatkuvat tutkimukset yhteisten oppilaidemme kanssa ovat elvyttäneet etelä-Amerikan arkeologisen suomalaistutkimuksen ja tulokset ovat vienneet ryhmämme varsinkin inkatutkimuksen kansainväliseen kärkeen. Erland Nordenskiöldiä kiinnosti aikanaan erityisesti Andien maailman ja Amazonian alangon rajaseutu: vuosina 1913 ja 1914 hänen retkikuntansa reitti suuntautui Argentiinasta pohjoiseen Andien itäisiä reunavuoria noudattaen ja hän teki muutaman merkittävän poikkeaman pääreitiltä itään, Chacon tasangolle ja Bolivian Amazonian sademetsiin (Nordenskiöld 1915). Yhtenä ideana Nordenskiöldillä oli tutkia yläkö- ja alankointiaaniens välisiä suhteita pitkällä historiallisella aikavälillä. Tämä sama teema on ollut meidänkin ryhmämme mielessä, kun olemme retkeilleet samoilla seuduilla 1990-luvun kuluessa. Teema on sangan ajankohtainen, koska uudisasutus tunkeutuu kovalla voimalla Amazonian jokivarsiin eikä pitkään jatkunut ja aggressiivinen kullan ja kumin ja nyt paikoin öljyn paikallisia intiaaneja orjatyöhön alistava hankinta ole hyvä pohja suhteiden kannalta.

Inkaekspansio Amazoniaan

Vaikka Etelä-Amerikan tunnetut korkeakulttuurit - Chavín, Tiahuanco, Wari, Moche ja kaikkein tunnetuin, se johon espanjalainen Pizarro joukkoineen törmäsi vuonna 1532, nimittäin inkakulttuuri - kehittyivätkin Andien vuoristoseuduilla ja Tyynemerem rannikolla, ovat Andien vuoristokansat saaneet osan taloudellisista ja kulttuurisista peruselementeistään Amazonian suunnalta koko Etelä-Amerikan ainakin 12 000 vuotta kestäneen asutushistorian aikana. Esimerkiksi sademetsävyöhykkeeltä peräisin olevaa maniakkia eli jukaa

viljeltiin tärkeänä ravintokasvina jo n. 4500 vuotta sitten Perun rannikolla. Mutta selvimmin kontaktit vuoristo- ja alankoväestöjen välillä näkyvät Andien kulttuurien mytologiassa, jota kuvastavat visuaaliset esitykset keramiikassa, kivisteeloissa ja tempelirakennusten seinäreliefeissä. Jaguaari, alligaattori, apina, tarantellahämähäkki ja käärme ovat tämän rituaalitaiteen keskeisiä hahmoja. Eritoten jaguaari ja käärme oli nostettu palvonnan kohteiksi, eräänlaisiksi jumaluuksiksi. Nämä elementit pysyvät andiinisessä kulttuuriperinteessä sitkeästi läpi koko esihispaanisen ajan, ja Andien kansat, myös inkat, tunsivat tiettyä myyttistä yhteenkuuluvuutta Amazonian maailman kanssa, vaikka sen asukkaita pitivätkin alkukantaisina ja alempiarvoisina. (Keatinge 1988, Moseley 1992)

Inkat olivat tyypillistä vuoristokansaa. Varsin nopein valloituksin he laajensivat valtakuntansa 1300- ja 1400-luvuilla n. 4000 km pitkäksi vuorivaltioksi, joka ulottui nykyisestä etelä-Kolumbiasta keski-Chileen asti. Väitöskirjassaan vuodelta 1992 Martti Pärssinen esitti useita tarkennuksia aikaisemmin esitettyyn ekspansiohistoriaan ja -suuntiin, ei vähiten juuri Amazonian suunnalla. Vanhastaan on tiedetty suulliseen perimätietoon perustuvista kronikkalähteistä, että kolmesta valloittajainkasta ensimmäinen, Pachacuti Inka, havitteli Andien itäraiden sademetsien valloitusta, muttei uskaltanut kovinkaan kauas itään vaan keskittyi Titicaca-järven alueen ja Perun eteläisen rannikkokaistan suunnalle. Pohjoisessa Pachacuti eteni poikansa Inka Tupac Yupanquin avustamana lähes Quitoon asti nykyisessä Ecuadorissa, ja etelässäkin he saavuttivat nykyisen Etelä-Bolivian ylätasangon. Valtakunta oli tällöin jo lähes 3000 kilometrin pituinen, mutta rajoittui Andien vuoristovyöhön. Pachacutin kuoltua vuoden 1470 paikkeilla hänen pojastaan Tupac Yupanquistä tuli hallitsija. Hänen ansiokseen Pärssinen lukee, paitsi Inkavaltakunnan etelärajan tunkemisen keski-Chileen asti, erityisesti valloitukset Amazoniassa ja Chacon tasangoilla. Pärssinen piirtää valtakunnan itärajan kahdessa kohtaa kauas Andeilta itään. (Rowe 1945, Pärssinen 1992)

Linnoituslöytö viidakossa

Eräissä kronikoissa vihjataan, että Tupac Inka olisi järjestänyt peräti 10 000 miehen ekspedition, joka olisi kolmena kontingenssina ylittänyt itäisen Cordillieran vuoriston ja jälleen yhtyneenä laskeutunut Andeilta virtavaa jokea pitkin Amazonian laakioon. Tämä joki on saattanut olla inkojen pyhänä pitämä Amarumayo eli 'Käärmejoki', jota paikalliset asukkaat kutsuivat Manuenaksi, mikä tarkoittaa 'jokien äitiä'. Mutta suuremmalla todennäköisyydellä reitti kulki pitkin Beni-jokea, joka johtaa Amazoniaan hieman etelämpänä ja on Amarumayoa helpompi kulkea. Kronikoissa kuitenkin vihjataan, että inkat saavuttivat näiden jokien yhtymäkohdan lähellä Bolivian ja Brasilian nykyistä rajaa ja perustivat sinne linnoituksen tai mahdollisesti useampiakin linnoituksia (Levillier 1976). Tämän - yli 400 km:n päähän Inkavaltakunnan totunnaisesta rajasta - Pärssinen veti rajan todeten lisäksi, että on viitteitä siihen, että inkat tunkeutuivat vieläkin idemmäs (Pärssinen 1992). Pärssinen toteaa ykskantaan, että vain arkeologi voi asian sitovasti todistaa.

Tämän haasteen otin vastaan ja tein vuosina 1997 ja 1998 parin tutkijatoverin kanssa tiedusteluretket Madre de Diosin ja Benin yhtymäkohtaan. Varsin pian eräiden kartoilta löytämiemme ja paikallisten asukkaiden vahvistamien vihjeiden perusteella paikallistimmekin ensimmäisen käyntimme yhteydessä juuri oikeasta kohdasta selvän inkalinnoituksen. Linnoitus sijaitsee Las Piedrasin kylässä, kohdassa, missä jokien yhtymäkohta oli n. 500 vuotta sitten, korkean muinaisen jokitörmän päällä. Puolen vuosituhannen kuluessa joenranta on siirtynyt useita kilometrejä pohjoiseen - Amazonasin joethan ovat alituisessa dynaamisessa muutostilassa uomiensa pehmeän liejun erodoitumisen ja kasaantumisen tahdissa.

Linnoitus on nyt sakeassa viidakossa ja pahoin kasvillisuuden tuhoama; seinät ovat sortuneet tuskin erottuviksi, mutta silti selviksi kohoumiksi. Jokitörmän reunaa seuraa kuitenkin paikoin varsin hyvin säilynyt puolustusmuuri, joka on rakennettu pehmeästä konglomeraattikivestä lohkotuista tasakokoisista lohkeista tekniikalla, joka mahdollisimman hyvin muistuttaa todellista hienoa inkatekniikkaa, mutta joka ei varmaankaan inkoja täysin tyydyttänyt. Muuri on peräti n. 750 metriä pitkä ja siinä on inkalinnoituksen tapaan sisäpuolista reunaa seuraava

kapea terassi tai ampumaramppi. Muuriin liittyy myös rakennuskompleksi ja siihen eräänlainen keskustorni, jollainen on myös tyypillinen inkalinnoituksissa. Samoin ainakin yksi vallihauta, mahdollisesti jopa monimutkainen vallihautajärjestelmä, ympäröi linnoitusta, mikä sekun kuuluu inkojen linnoitusarkkitehtuuriin. Mutta varman todistuksen inkoista antoivat ne muutaman saviastian palat, jotka kuuluvat inkakeramiikan tyypillisimpään perinteeseen, ns. aryballuruukkuun, jollaisissa inkylimykset säilyttivät rituaaleissa tarjottavaa maissiolutta.

Varojen puute tutkimuksen uhkana

Varojen puutteessa emme ole pystyneet löytöämme tarkemmin tutkimaan, mikä harmittaa kahdesta syystä. Nyt kun olemme antaneet paikasta alustavia raportteja, on todennäköistä, että muut, äveriäämmät tutkijaryhmät napsivat hedelmät nenämme alta. Vakavampi asia on, että satunnaiset seikkailijat ja "elämysmatkailijat" tuhoavat jo muutenkin huonokuntoisen muinaisjäännöksen lopullisesti ja korvaamaton todistus inkojen retkistä Amazonian viidakoihin menetetään ilman, että se on saatu dokumentoitua asiallisesti. Ainutlaatuista kulttuuriperintöä katoaa kartalta lopullisesti.

Paikallistimme retkillämme alueelta koko joukon muitakin muinaisjäännöksiä, mm. useita paikallisten alankointiaanien asuinpaikkoja, joilta löytyi paikallisia perinteitä noudattavaa keramiikkaa. Näiden löytöjen avulla voitaisiin tutkia alankointiaanien kulttuurihistoriaa ja mahdollisesti heidän suhdettaan inkatulokkaisiin. Se, että erilaisia vaikutteita yläkökulttuureista välittyi Amazoniaan, näkyy mm. eräissä kirvestyypeissä, joissa kupari- ja pronssimuotoja on matkittu kivimateriaaleihin. Samoin Amazonian suullisessa perimätiedossa elää mainintoja inkoista ja heidän tuomistaan vaikutteista; saimme mm. vihiä parista muustakin linnoituksesta Benin ja Madre de Diosin varrella, mutta niiden verifiointi on jo hankalampaa pitkien joki- ja viidakkotaipaleiden takia. Tälläkin tutkimuksella olisi kiire, sillä intiaanien suullinen kulttuuriperintö on kovaa vauhtia häviämässä yhä kiihtyvän uudisasutuksen jaloissa ja Amazonian intiaankulttuurien nopeassa muutosprosessissa.

Linnoitusjärjestelmän muut osat

Etelämpänä inkavaltakunnan itärajalla, Chacon tasangon suunnalla, olemme niinkään tavoittaneet arkeologisesti inkojen ja alankointiaanien kohtaamisen. Vuonna 1993 Martti Pärssisen arkisto- ja kronikkatutkimusten inspiroimina paikallistimme linnoituksen, joka mainitaan joissakin kronikoissa. Ratkaisevat vihjeet saimme eräästä Pärssisen Sevillan intiaaniarkistosta löytämästä dokumentista. Kyse on Cuzcotoron linnoituksesta, jonka kolmas Inkavaltakunnan valloittajahallitsija Huayna Capac, Tupac Yupanquin poika, oli valloittanut keski-Boliviassa Andien itäisillä reunavuorilla ja kunnostanut puolustuslinnaksi pelättyjen Chacon chiriguano-intiaanien hyökkäyksiä vastaan.

Kronikoissa kerrotaan, kuinka Huayna Capac sai valtakuntansa pohjoisosissa vieraillessaan tiedon, että chiriguanoit olivat hyökänneet Cuzcotoron varuskuntaa vastaan, valloittaneet sen ja tuhonneet koko inkasotajoukon. Hän lähetti paikalle lähetettin kenraalinsa kukistamaan chiriguanoit ja miehittämään linnoituksen uudestaan. Sen kenraali tekikin ajaen valloittajat tiehensä, kunnostaen linnoituksen ja rakentaen paikalle uuden kasarmin. Tarinaan liittyy sellainen kiinnostava sivujuonne, että chiriguanojen mukana tällaisissa hyökkäyksissä oli muuan espanjalainen merimies, joka oli 1520-luvun lopulla joutunut laivansa haaksirikkouduttua Brasilian rannikolla maihin ja samoillut sisämaahan kultaa etsien. Tämä Alejo Garcia -niminen miekkonen on ilmeisesti ollut mukana Cuzcotoron hyökkäyksessä ja olisi niin muodoin ensimmäinen eurooppalainen, joka sai kosketuksen - joskin varsin satunnaisen - inkakulttuuriin, jo muutamaa vuotta ennen Francisco Pizarroa (*Nordenskiöld* 1917).

Arkistovihjeiden perusteella löysimme Cuzcotoron eräiden epäonnistuneiden yritystemme jälkeen. Tämäkin linnoitus oli sakeassa viidakossa jyrkkien vuoristopöydien lomassa. Noin 700 m pitkä puolustusmuuri polveili terävän harianteen laella

takanaan laajahko rakennuskompleksi, jossa oli hallinto- ja kulttirakennus, lukuisa joukko vilja-aittoja suurtakin varuskuntaa varten ja kaksi sotilaskasarmia. Niistä toisen seinät olivat vielä selvästi erotettavissa, mutta toisesta oli jäljellä enää seinien tukikivet, joiden perusteella se voitiin tunnistaa ja mitata. Kysymyksessä oli ilmeisesti chiriguanojen tuhoama kasarmi, jonka muurikivistä Huayna Capacin kenraali rakensi viereen uuden kasarmin. Löysimme alueelta myös pieniä kasoja pyöreitä linkokiviä, inka-armeijan linkomiesten asevarastoja, jotka nekin todistavat paikan sotilaallisesta luonteesta. (Pärssinen ja Siiriäinen 1998)

Pienenä tutkimushistoriallisena detaljina mainittakoon, että alussa mainittu Erland Nordenskiöld oli vuonna 1913 samoillut samoilla seuduilla ja löytänyt Lagunillasista, muutama kymmenen kilometriä idempää pienen linnoituksen, jota arveli Cuzcotoroksi. Käsittääksemme tämä linnoitus on kuitenkin eräs toinen arkistoasiakirjoissa mainittu kompleksi, nimittäin Conima-niminen linnoitus. Martti Pärssinen, joka palasi alueelle vuonna 1994, paikallisti lñaussa vielä kolmannenkin linnoituksen, joka on ilmeisesti Dilava - nämä kolme linnoitusta muodostavat lähteissä mainitun linnoitusjärjestelmän, jollainen oli ilmeisesti tyypillinen inkojen valtakunnan itärajan puolustusjärjestelmässä.

Uutta tietoa inkahistoriasta

Näiden Amazoniassa ja Andien itärinteillä tekemiemme tutkimusten perusteella olemme voineet laatia varsin selkeän mallin Inkavaltakunnan itärajan rajapuolustuksesta ja inkojen Amazonian politiikasta. Malli antaa uutta ulottuvuutta tietämyksemme latinalaisen Amerikan varhaisesta valtiomuodostuksesta ja valtiohistoriasta ja auttaa ymmärtämään yläkö- ja alankointiaanien skismaattisten suhteiden taustoja. Itse asiassa tutkimukset ovat vasta ensi askel varsin hankalissa Amazonian arkeologisissa kenttätutkimuksissa. Toistuvista yrityksistämme huolimatta emme ole saaneet tutkimuksiin rahoitusta - ja aika alkaa käydä vähiin ennenkuin arkeologinen ja suullinen perimätietoaines lopullisesti tuhoutuu ja katoaa ulottumattomiin.

KIRJALLISUUTTA

Keatinge, Richard (toim.) (1988): *Peruvian Prehistory. An overview of pre-Inca and Inca society*. Cambridge University Press.

Levillier, Roberto (1976): *El Paititi, El Dorado y las Amazonas*. Emecé editores.

Lindberg, Christer (1996): *Erland Nordenskiöld - ett indianlif*. Natur och Kultur.

Moseley, Michael (1992): *The Incas and their ancestors*. Thames and Hudson.

Nordenskiöld, Erland (1915): *Forsknigar och äventyr i Sydamerika 1913-1914*. Bonniers.

Nordenskiöld, Erland (1917): The Guaraní invasion of the Inca Empire in the sixteenth century: an historic Indian migration. *Geographical Review*, Vol. 4.

Pärssinen, Martti (1992): *Tawantinsuyu. The Inca State and its Political Organization*. Studia Historica 43. Suomen Historiallinen Seura.

Pärssinen, Martti & Siiriäinen, Ari (1998): Cuzcotoro and the Inca fortification system in Chuquisaca, Bolivia. *Baessler-Archiv*, Neue Folge, Bd. XLVI.

Rowe, John (1945): Absolute chronology in the Andean area. *American Antiquity*, Vol. 10, No. 3.

Siiriäinen, Ari (1998): Tutkijoita Andeilla ja Amazoniassa. Teoksessa *Kahvi, pähvi ja tango. Suomen ja Latinalaisen Amerikan suhteet* (toim. Jussi Pakkasvirta ja Jukka Aronen). Gaudeamus.

Kirjoittaja on arkeologian professori Helsingin yliopistossa. Kirjoitus perustuu esitelmään Suomalaisen Tiedeakatemian kokouksessa 13.11.2000.